MERIDIAN CRITIC No. 1 / 2015 (Volume 24)

Puncte de rezistenţă.
O posibilă schiţă a câmpului literar postcomunist

Mihai IOVĂNEL
Academia Română, Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu", România

---

Abstract: This paper aims at offering the post-Communist Romanian literature a historical frame starting from Stanislaw Lem's concept of "search for resistance". Following the paradigmatic change between Communist and post-Communist literary champ, I briefly discuss the difficult negotiations the Romanian writers had to assume after the fall of Communism in 1989; they suddenly found themselves in the position to confront the disappearance of the censorship institution, which they had learned to live with, or the coming out of fashion of various themes, characters or strategies. It was not only their social life that suffered a sudden change, but their literary art, too.
Keywords: post-Communism, Romanian literature, Stanislaw Lem, literary strategies.

În eseul care urmează îmi propun să reflectez pe scurt asupra raţiunilor sistemice care au provocat, de-a lungul perioadei postcomuniste din România (1990-), impasul unor scriitori formaţi şi productivi în comunism, dar care după căderea acestuia au intrat nu doar într-un con de umbră [ceea ce poate fi explicabil atât prin subminarea monopolului producţiei autohtone de literatură în raport cu concurenţa făcută de traduceri (v. Macrea-Toma, 2009, *passim)*, cât şi prin implozia pieţei culturale închise din comunism sub influenţa unor genuri de consum[1], dar şi a unor medii competitive precum televiziunea, presa, internetul], ci de-a dreptul într-o perioadă de sterilitate, de blocaj nu atât personal, cât paradigmatic poetico-estetic. De asemenea urmăresc să schiţez strategiile care au deblocat impasul creativ provocat de trecerea dintr-o paradigmă politică-estetică în alta.

[1] „The appearance of popular Western genres was certain one of the most shocking results of the fall of communism to writers in Eastern Europe. […] Some [writers] responded by producing translations and adaptations directly from the originals. […] Finally, a group of authors […] have learned to exploit the relatively high level of literary sophistication of their target readership to produce works that at one and the same time incorporate genres of popular fictions and provide an ironic metacommentary on them" (Wachtel, 2006, p. 214).

BDD-A21044 © 2015 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:24 UTC)

Conceptul pe care îl propun pentru a sintetiza aceste raţiuni sistemice este acela de „puncte de rezistenţă". Îl preiau dintr-un eseu al lui Stanislaw Lem, "Metafantasia: The Possibilities of Science Fiction", apărut în 1981, republicat într-un volum din 1984. Potrivit lui Lem (un scriitor polonez care şi-a publicat cea mai mare parte a cărţilor în condiţii de cenzură), pentru un scriitor sistemul de restricţii pe care-l are de înfruntat (adică un tip de condiţionare negativă) este la fel de important precum alegerile aşa-zicând pozitive pe care le face. Eliminarea dintr-un sistem socio-cultural a condiţionărilor negative (prin dispariţia cenzurii, prin relativizarea unor tabuuri sociale ş.a.) va pune scriitorul format în acel sistem într-un impas creativ:

> Pe măsură ce normele dispar din practica socială, literatura se confruntă cu dificultăţi crescânde. Starea ei începe să semene cu aceea a unui copil care a descoperit că părinţii săi, nemaipomenit de înţelegători, îl lasă să-şi strice toate jucăriile şi să spargă toate obiectele din casă. Artistul nu-şi poate crea de unul singur prohibiţii pe care să le clatine mai târziu în literatura pe care o scrie; prohibiţiile trebuie să fie reale şi obiective, independente de alegerea scriitorului. […] Scriitorii au nevoie de o rezistenţă a materialului lor aşa cum au nevoie de aer. (Lem, 1984, pp. 184-185)

În România postcomunistă s-a vehiculat adesea ideea că cenzura comunistă a fost de fapt benefică scriitorilor. Într-o variantă extremă, ea a fost enunţată în mai multe rânduri de prozatorul Nicolae Breban, cel mai recent sub forma „Adevărata literatură se face sub dictaturi, nu în democraţie" (Iorga, 2015). Însă în lipsa unui cadru conceptual, astfel de afirmaţii pot trezi cel mult reacţii umorale dintr-o parte sau din alta a câmpului cultural. În cele ce urmează am să încerc să schiţez un astfel de cadru în două clase taxinomice ce încearcă să surprindă zonele în care scriitorii români din postcomunism întâmpină o „rezistenţă a materialului" aptă să le influenţeze creativ scrisul.

1. Nivelul lexical-stilistic

Cenzura comunistă acţiona în primul rând asupra cuvintelor, prin practica listelor de cuvinte interzise. Acele cuvinte, denominând în zona socio-politică (de la lipsuri materiale pe pieţele comuniste către zone sensibile politic: un cuvânt precum „miner", de pildă, avea şanse ridicate să fie eliminat chiar dintr-un context neutru), indicau, prin chiar prezenţa lor în absenţă, ţinte de atac. Un scriitor care ştia că „minerii" sunt interzişi avea să-şi concentreze tocmai în această zonă eforturile – dacă nu explicit, atunci prin învăluiri (sugestii, parafraze ş.a.). După 1989, prin desfiinţarea cenzurii, baletul scriitorilor printre cuvintele interzise încetează. Efectul este că şi ţintele dispar. Se produce o intoxicare lexicală care semnalează o derută. La nivel poetic, microrealismul ironic al anilor 80, util şi funcţional strategic în deceniul al nouălea, caracterizat de ascuţirea cenzurii şi de scăderea accesului debutanţilor la tipar, devine brusc desuet după prăbuşirea

BDD-A21044 © 2015 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:24 UTC)

sistemului cultural centralizat din comunism. După 1989 intră în scenă un realism brutal, punând accent pe demascarea dintr-odată a realităţii – atât comuniste, cât şi postcomuniste. Presiunea produce un impas poetic-estetic ce poate fi observat şi în filmele produse în primul deceniu postcomunist pe principiul aglomerării autosufocante de itemi şocanţi lingvistic şi imagistic, în care obscenul deţine un procent supralicitat.

Compensativ, zonele în care se manifestă puncte de rezistenţă exploatate de scriitori în postcomunism ţin cu predilecţie de:

a) sexualitate: deşi în comunism vocabularul sexual nu era cu totul tabuizat (a se vedea de pildă literatura lui Zaharia Stancu sau Marin Preda), după 1989 se urmăreşte sistematic şocarea lingvistică a consumatorului. Fenomenul este vizibil nu doar în literatură, unde creşte exponenţial între realismul mizerabilist al prozatorilor nouăzecişti (Radu Aldulescu, Emil Mladin, Cornel George Popa ş.a.), literatura douămiistă (Marius Ianuş, Elena Vlădăreanu, Adrian Schiop) şi literatura postdouămiistă, care, prin autori precum Cristina Nemerovschi, *Sânge satanic* (2010), sau Adrian Teleşpan, *Cimitirul* (2014), împinge utilizarea unui vocabular sexual la cote aproape parodice.

b) importul agresiv de englezisme: acesta se manifestă cu precădere după 2000, odată cu intrarea în repertoriu a unor referinţe ţinând de cultura de consum anglo-americană. Un punct de referinţă al unui limbaj care prin uzul de referinţe lingvistic-culturale din zona jocurilor video şi a cinematografiei de consum americane devine aproape opac pentru un consumator format în comunism este volumul lui Florentin Popa *Trips, heroes & love songs* (2013).

2. Nivelul tematic-ideologic

După 1989 dispar o serie de subiecte şi de teme – nu neapărat pentru că structurile sociale din spatele lor ar fi dispărut odată cu schimbarea de regim, ci pentru că ele falsificau, pentru un uz pur ficţional, realitatea. Dispariţia romanului poliţist românesc[2] după momentul 1989 se datorează într-o măsură considerabilă demonetizării bruşte a protagonistului autohton al genului – miliţianul sau securistul.

Sorin Antohi (2009) a făcut observaţia ascuţită şi la prima vedere contraintuitivă că romanul realist-socialist al anilor 50 dădea seama de structura socială a realităţii mai bine decât romanul politic al anilor 70, acesta din urmă prizonier al imperativului de a înfăţişa (fie şi critic) o lume în care activistul de partid joacă un rol narativ determinant. Or, după 1989 o serie întreagă de personaje sunt evacuate: activişti, directori de fabrică, birocraţi de pe diverse niveluri.

[2] „Spre deosebire de SF, gen care între 1948-1989 şi-a structurat un sistem care a supravieţuit căderii comunismului, romanul poliţist a trecut după 1989 printr-un proces de lichidare. Dacă SF-ul era legat de o recuzită care putea eluda localul tipizat socio-ideologic, romanul poliţist era mult prea dependent de personajele sale, miliţieni şi securişti – printre cele mai antipatizate figuri ale regimului" (Iovănel, 2015, p. 125).

BDD-A21044 © 2015 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:24 UTC)

Proletarul este înlocuit prin lumpenproletar, prin figuri de marginali şi rataţi (v. romanele aceloraşi Radu Aldulescu, Emil Mladin, Cornel George Popa), activistul face loc afaceristului. Ascensiunea marginalilor în proza anilor 90 semnalează în fond o derută taxinomică în faţa unei mobilităţi sociale pe care scriitorii nu au instrumente conceptuale pentru a o clasifica. Pe de altă parte, pe un front complementar, personajul afaceristului oferă un exemplu de reciclare sumară prin inversarea polarităţii morale: dacă vechiul activist era în linii mari pozitiv, succesorul său este în linii mari negativ. Operaţiunea dă seamă de un front mai larg. Personajul unilateral al comunistului face loc personajului unilateral al anticomunistului; nu-i vorba că o critică a comunismului nu ar fi legitimă şi necesară, ci de faptul că relaţiile de producţie din interiorul lui sunt falsificate într-un mod similar falsificării la care se pretase romanul politic. Completând observaţia lui Antohi, în ficţiunea anilor 90 continuă falsificarea sistematică a structurii sociale din anii 70, cu diferenţa că vechile personaje ale activiştilor sunt înlocuite prin rezistenţi, disidenţi, luptători împotriva comunismului.

Totuşi, la acest nivel punctul de rezistenţă poate fi sintetizat prin neputinţa de a da „un roman al comunismului românesc", aşa cum critica cere în numeroase rânduri (de pildă prin vocea lui Nicolae Manolescu), deşi există mai multe tentative, dintre care pot fi amintite *Pupa russa* de Gheorghe Crăciun (2004) sau *Sunt o babă comunistă!* de Dan Lungu (2007). Ce se aşteaptă, de fapt, cel puţin în anii 90 şi în cea mai mare parte a anilor 2000, este un roman al unui anticomunism esenţialist, prea puţin dispus să înţeleagă acea modernizare produsă în mod real în România de comunism, deşi „cu costuri umane incalculabile şi inacceptabile din punct de vedere moral"[3].

Evoluţia ideologică a literaturii române în perioada post-1989 echivalează cu echilibrarea ideologică treptată a situaţiei acut dezechilibrate din anii 90, când dreapta (fie anticomunistă, fie naţionalist-protocronistă) deţine monopolul. Deşi scriitori ca Aldulescu susţin empiric teme sociale, abia prin generaţia douămiistă agenda ideologică capătă consistenţă pe zona de stânga, chiar dacă iniţial în forme anarhiste-individualiste (Marius Ianuş, Dan Sociu, Ruxandra Novac). Însă un nivel conceptual plauzibil este atins la începutul anilor 2000 prin grupul din jurul revistei „Idea" din Cluj, apoi la sfârşitul celui de-al doilea deceniu postcomunist prin platforma „CriticAtac", care editează volume colective şi susţine o lectură de direcţie ideologică a literaturii.

Concluzii

Conchizând această propunere de schiţă, se pot reţine câteva concluzii provizorii. Libertatea câştigată de scriitori după căderea comunismului în decembrie 1989 a avut, pe lângă câştigurile evidente, aspecte problematice, care, dincolo de relevarea empirică a unor chestiuni punctuale (de pildă, dificultăţile trecerii la o economie de piaţa a unei literaturi centralizate), au făcut prea puţin

[3] Adrian-Paul Iliescu, „De ce misionarii anticomunismului sunt incapabili să judece comunismul", în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Şiulea, Ovidiu Ţichindeleanu (coord.), 2008, p. 155.

BDD-A21044 © 2015 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:24 UTC)

obiectul unui discurs critic. Conceptul de „puncte de rezistenţă" este util prin aceea că urmăreşte să identifice tocmai nexurile unor astfel de dificultăţi sistemice prin care trec atât scriitorii formaţi în comunism, cât şi scriitorii formaţi în postcomunism, dar care au de negociat influenţa în materie de poetică a predecesorilor. Principalele zone identificabile ca puncte de rezistenţă ţin pe de o parte de sexualitate şi de importurile lingvistice-stilistice adesea brutale (barbarismul fiind o formă predilectă), iar pe de alta de echilibrarea discursului esenţialist anticomunist monopolist în anii 90 prin inventarea unei zone de stânga, mai atentă la agendele ideologice occidentale, mai relativistă şi mai preocupată de chestiuni sociale care depăşesc interesele limitate ale elitelor culturale.

Bibliografie

Bradatan, Costica, Oushakine, Serguei Alex. (ed.), 2010, *In Marx's Shadow: Knowledge, Power, and Intelectuals in Eastern Europe and Russia*, Plymouth, Lexington Books.

Cernat, Paul, 2010, „Iluziile revizionismului est-etic, I-III", in *Observator cultural*, pp. 539-541.

Ernu, Vasile; Rogozanu, Costi; Şiulea, Ciprian; Ţichindeleanu, Ovidiu (coord.), 2008, *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, Chişinău, Editura Cartier.

Iorga, Narcisa, 2015, „Nicolae Breban, uns de Boroianu şef onorific în ICR: « Adevărata literatură se face sub dictaturi, nu în democraţie »" [on-line], în *revista „22"*, 5 mai 2015, accesat la 8 iunie 2015, disponibil la adresa: http://www.revista22.ro/nicolae-breban-uns-de-boroianu-sef-onorific-in-icr-adevarata-literatura-se-face-sub-dictaturi-nu-in-democratie-55553.html.

Iovănel, Mihai, 2014, "The aesthetic placebo: deconstructions of aesthetic autonomy in current romanian criticism", in *Alea. Estudos Neolatinos*, Janeiro, vol. 16, #1, pp. 35-51.

Iovănel, Mihai, 2015, *Roman poliţist*, Cluj, Editura Tact.

Lem, Stanislaw, 1981, "Metafantasia: The Possibilities of Science Fiction", Translated from the Hungarian by Etelka de Laczay and Istvan Csicsery-Ronay, Jr., în *Science Fiction Studies*, Vol. 8, No. 1, March 1981, pp. 54-71.

Lem, Stanislaw, 1984, *Microworlds. Writings on Science Fiction and Fantasy*, Edited by Franz Rottensteiner, San Diego, Harcourt Brace & Company.

Macrea-Toma, Ioana, 2009, *Privilighenţia: instituţii literare în comunismul românesc*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă.

Manolescu, Nicolae, 2008, *Istoria critică a literaturii române*, Piteşti, Editura Paralela 45.

Nemoianu, Virgil; Antohi, Sorin, 2009, *România noastră. Conversaţii berlineze*, Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române.

Simion, Eugen (coordonator general), 2012, *Dicţionarul literaturii române*, I-II, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Terian, Andrei, 2013, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii*, Bucureşti, Editura Muzeului Naţional al Literaturii Române.

BDD-A21044 © 2015 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:24 UTC)

Turcuş, Claudiu, 2013, "From the Nostalgia of Aestheticism to the Rediscovery of Ideology. Romanian Literary and Film Criticism After 2000", în *Ekphrasis*, 1/ 2013, pp. 9-24.
Wachtel, Andrew Baruch, 2006, *Remaining Relevant after Communism: The Role of the Writer in Eastern Europe*, Chicago and London, Chicago University Press.

Notă: Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Cultura româna şi modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate", cofinanţat de Uniunea Europeană şi Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanţare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

BDD-A21044 © 2015 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:39:24 UTC)